Роберт Льюїс Стівенсон

Ночівля Франсуа Війона

(Переклад Ростислава Доценка)

Був один з останніх днів листопада 1456 року. В Парижі затято й безжально йшов сніг. Часом знімався віхолою вітер, розганяючи на всі боки сніжинки, часом западала тиша, і тоді незліченні пластівці снігу, безгучно кружляючи в чорноті нічного повітря, спокійно покривали місто. Бідному людові, що зводив угору погляд з-під намоклих брів, доводилось дивуватись, відкіля він, цей сніг, береться. Магістер Франсуа Війон, ще стоячи надвечірньої пори біля вікна таверни, висунув такі два припущення: чи то це поганський Юпітер скубе гусей на Олімпі, а чи це святі янголи линяють. Йому, всього лишень бідному магістрові мистецтв, зазначив він, не личить брати на себе сміливість остаточного висновку, коли йдеться про божественні матерії. Старий блазнюватий кюре з Монтаржі, що був серед їхнього товариства, тут-таки поставив юному пройді пляшку вина на честь жарту й тих кривлянь, якими його супроводжувано, і заприсягся своєю сивою бородою, що він і сам у Війоновім віці був таким блюзнірським щеням.

Повітря було холодне й колюче, бо земля тільки трохи підмерзла, а сніжинки падали великі, вологі й липкі. Місто наче загорнулося простирадлом. Ціле військо могло б вільно промаршувати через нього з краю в край, і ніхто не почув би тупоту ніг. Якщо в небі пролітали припізнілі птахи, то острів серед міста їм, певне, бачився великою білою латкою, а мости —тонкими білими шворками на чорній стяжці річки. Високо вгорі сніг обсів усі рельєфні виступи на соборі, заповнив безліч ніш, численні статуї свої химородні чи освячені голови прикрасили білими намітками. Фантастичні фігури перетворилися на довгі, дивовижно обвислі носи. На краях [338] фронтонів понаростали скривлені набік

подушки. У проміжках між подувами вітру з церковної паперті чулося приглушене скрапування води.

Своя пайка снігу припала і кладовищу Сен-Жан. Належним чином були вкриті всі могили, високі білі дахи навколишніх будинків пишалися своїм статечним вбранням, а достойні городяни давно вже повкладалися в ліжка, напнувши на себе ковпаки, такі самі білосніжні, як і покрівлі їхніх осель. На всій цій місцині ніде не світилося, тільки слабенько блимала лампа на церковних хорах і від коливання її хиталися туди-сюди тіні. Перед десятою годиною з'явилася нічна варта з алебардами й ліхтарем; вартові, поплескуючи руками, пройшли далі, не завваживши нічого непевного поблизу кладовища.

Але тут під кладовищенським муром стояла невеличка хатина, в якій одній на всю поснулу околицю не збиралися спати, що аж ніяк не належало до добрих прикмет. Ззовні ніяких таких ознак майже не було помітно, — ото лише цівочка теплого диму з комина, темна пляма на даху, де розтанув сніг, та ще на порозі сліди від ніг. Однак усередині, за щільно зачиненими віконницями магістер Франсуа Війон, він же й поет, і дехто із злодійської ватаги, до якої його прибило, збавляли собі час за вином.

В аркоподібному коминку червоно жаріла чимала купа поліняк, дихаючи теплом на приміщення. Перед вогнем розсівся Доміне Ніколас, чернець-пікардієць, високо підтикавши рясу й гріючи гладкі оголені литки. Його широка тінь розтинала кімнату навпіл, світло з коминка пробивалося тільки обабіч кремезного тулуба та ще падало на маленьку калюжу в нього під розставленими ногами. Обличчя ченця було сірувате й одутле, як у запійного пияка, і все в прожилках, звичайно багряних, а тепер блідо-фіолетових, бо хоч з одного боку його обігрівав вогонь, та з другого пощипував холод. Каптур ряси був у нього відкинутий назад і стирчав двома чудними горбками з обох боків бичачої шиї. Отож так він розсівся, бурмочучи щось собі під ніс і розтинаючи кімнату навпіл дебелим тілищем.

Праворуч від нього схилились над шматком пергаменту Війон та Гі Табарі: поет саме компонував баладу, яку згодом назвав "Баладою про смажену рибу", а Табарі щось захоплено белькотів з-поза Війонових плечей. Поет був непоказний собою — смаглявий, невисокий і худий, мав запалі щоки й негусті чорні космики. Його двадцять чотири роки озивались у ньому лихоманковою жвавістю. Жадливість уже проклала зморшки в нього під очима, недобрі осміхи позначилися складками біля рота. В обличчі його давалася взнаки боротьба вовка й свині. [339]

Гострі й бридкі риси обличчя недвозначно свідчили про відданість різним земним пристрастям. Руки його були короткі й чіпкі, пальці ґудзуваті, мов мотузки, — вони весь час миготіли в нього перед лицем рвучкими й виразистими рухами. Що ж до Табарі, то його пласкуватий ніс та слинявий рот незаперечно виказували широку й послужливу натуру, перейняту власною тупістю; він став злодієм — так само, як міг стати й найсмиреннішим міщанином — внаслідок усевладної випадковості, яка врядує життям гусаків та віслюків у людській подобі.

По другу руч Доміне Ніколаса грали в карти Монтіньї і Тевенен Пансет. У першому з них, як у грішному янголі, ще лишались деякі сліди доброго походження та виховання — щось струнке, гнучке й вишукане в поставі, щось орлине й похмуре у виразі обличчя. А Тевенен, горопаха, відчував себе як на коні: сьогодні йому поталанило в одному шахрайстві на передмісті Сен-Жак, а тут ще ввечері він вигравав у Монтіньї. Вдоволений усміх променився у нього на вустах, рожева лисина сяяла у вінці рудих кучериків, тлусте черевце раз у раз заходилося від стриманого сміху, коли він загрібав виграш.

— Ставиш, чи кінчаєм? — спитав Тевенен. Монтіньї понуро кивнув.

— "Вони лише тоді веселі, — писав Війон, — коли на золотих тарелях..." Або, або... Та підкажи ж мені, Ґвідо!

Табарі тільки пирхнув смішком.

— "Або на срібних їжу мають", — провадив далі поет. Вітер надворі доростав на силі: він гнав сніг поперед себе,

і часами звук його перетворювався на переможне ревище, яке озивалося замогильним завиванням у димарі. З настанням ночі мороз подужчав. Війон випнув губи й заходився передражнювати подмухи вітру, видаючи щось проміжне між свистом і стогоном. Саме цей моторошний хист невгомонного поета найдужче дошкуляв пікардійському ченцеві.

— Невже ви не чуєте, як він завиває під шибеницею? — промовив Війон. — Вони всі там витанцьовують у повітрі диявольську жигу. Танцюйте, голубчики, танцюйте, однак не зігрієтесь! Пхе! Ну й вихрисько! Не інакше, як хтось оце зірвався! Одною кисличкою менше на триногій деревині! Як, Доміне Ніколасе, либонь же холодненько сю ніч на дорозі Сен-Дені? — раптом звернувся він до пікардійця.

Доміне Ніколас моргнув своїми очищами, і борлак у нього сіпнувся, наче він щось не так проковтнув. Монфокон, найлихославніща з паризьких шибениць, стояла над дорогою Сен-Дені, і Війонів дотеп болюче шпигонув ченця. А Табарі — цей мало пупа не надірвав, сміючись із жарту про кисличку: [340] зроду йому не випадало чути чогось такого смішного, і він аж за боки взявся, аж схлипував зі сміху. Війон дав йому щигля по носі, від чого сміх Табарі перейшов на бухикання.

— Годі реготіти, — сказав Війон, — ліпше придумай риму до "риби".

— Ставиш, чи кінчаєм? — напосідав цим разом Монтіньї.

— Тільки перше, — відказав Тевенен.

— Там ще лишилося трохи в пляшці? — поцікавився чернець.

— Розкоркуй другу, — відповів Війон. — Ти такою малістю, як оця пляшчина, гадаєш напхати своє пузате барило? І як ти сподіваєшся

піднестись на небо? Ти думав, скількох янголів треба буде, щоб вознести одного ченця з Пікардії? Чи ти в* являєш себе другим Ілією, і що вони пришлють по тебе колісницю?

— Hominibus impossible(1), — відказав чернець, наповнивши шклянку.

1. Людині се неможливо (латин.).

Табарі мало не підскочив від захвату. Війон знов його щигольнув по носі.

— Смійся з моїх жартів, коли хочеш сміятись, — сказав він.

— Та коли ж дуже смішно, — виправдовувався Табарі. Війон зробив йому носа.

— Придумай риму до "риби", — сказав він. —І що ти тямиш у латині? Тобі краще взагалі її не знати, щоб нічого не второпати на страшному суді, коли диявол притягне до відповіді Ґвідо Табарі, клірика, — диявол з горбом на спині та розжареними до червоного лазурями. А коли вже згадали про диявола, — додав він пошепки, — то глянь на Монтіньї.

Всі троє нишком зиркнули на гравця в карти. Йому, здається, зовсім не щастило. Рот його трохи скривився, одна ніздря майже закрилась, а друга роздулася. У нього, як то мовиться в одній страшнуватій метафорі, пес сидів на загривку, і він надсадно важко дихав під цим жахливим тягарем.

— Так і різоне зараз ножакою, — прошепотів Табарі, в якого аж очі заокруглилися.

Чернець затремтів, обернувся лицем до вогню і простяг руки ближче до жару. Це холод так подіяв на Доміне Ніколаса, а зовсім не надмір моральної чутливості.

— Ану вернімось до балади, — мовив Війон. — Як то воно вийшло?

І, відбиваючи рукою ритм, почав декламувати баладу перед Табарі.

Але вже на четвертому рядку їх урвав різкий і фатальний рух серед картярів. Скінчилася ще одна партія, і Тевенен саме

[341] розтулив рота оголосити чергову перемогу, коли Монтіньї погадючи прудко звійнувся і затопив кинджала суперникові в серце. Удар був такий миттєвий, що Тевенен не встиг ні скрикнути, ні ухилитись. Одна-дві конвульсії пробігли його тілом, долоні розкрились і стислися, п'ятки стукнули по підлозі, тоді голова хильнулася назад на одне плече, а очі так і лишилися широко розплющені, у той час, як душа Тевенена Пансета повернулась до того, хто її створив.

Усі посхоплювалися з місць, але все вже було скінчене. Четверо живих моторошними поглядами втупились одне в одного, а мертвий з бридким вищиром неначе розглядав крайчик стелі.

— Боже милий! — прорік Табарі й почав виголошувати молитву латиною.

Війона прорвало істеричним сміхом. Він ступнув крок наперед, блазенськи вклонився Тевененові й засміявся ще дужче. Потім ураз важко осів на табуретку, все не перестаючи сміятись, немов ладен був кишки собі порвати зі сміху.

Монтіньї перший прийшов до пам'яті.

— Подивімся лишень, що у нього є, — зауважив він і досвідченою рукою вивернув небіжчикові кишені, а добуті монети склав чотирма рівними порціями на столі. — Це кожному, — додав він.

Чернець узяв свою частку з глибоким зітханням і тільки скоса зирнув на мертвого Тевенена, що почав осідати й загрожував от-от упасти зі стільця.

— Ми всі влипли! — вигукнув Війон, струшуючи з себе веселощі. — За це певна шибениця кожному з тут присутніх, не кажучи вже про відсутніх.

Він зробив промовистий порух піднесеною вгору правицею, висолопив язика й схилив голову набік, зображуючи повішеника. Тоді поклав до гаманця свою пайку здобичі й зачовгав ногами по підлозі, так ніби вони в нього затерпли.

Табарі останнім простяг руку по належну йому порцію — рвучко схопивши її, він забився в дальній куток кімнати.

Монтіньї вирівняв на стільці небіжчика й висмикнув з його тіла кинджал, від чого з рани чвиркнула кров.

— Вам, хлопці, краще вшитися, — сказав він, витираючи зброю об камзол своєї жертви.

— Атож, — відказав Війон, судомно проковтнувши слину. — Прокляття на його жирну голову! — вирвалось у нього. — Вона в мене як мокреча в горлі! Хто йому дав право бути рудим і після смерті? — І він знову важко сів на табуретку й затулив лице руками.

Монтіньї і Доміне Ніколас голосно зареготали, і навіть Табарі реготнув услід за ними. [342]

— Плаксіяка, — кинув чернець.

— Я завше казав, що він слиняк, — глузливо докинув Монтіньї. — Та сиди ти, ото ще! — скрикнув він, знов шарпнувши небіжчика. — Загаси вогонь, Ніку!

Але Нік знайшов собі сподобніше діло: він тихенько витяг Війонів гаманець, поки поет, безвільно тремтячи, сидів на тій самій табуретці, де менше трьох хвилин тому схилився був за писанням балади. Монтіньї і Табарі жестами дали наздогад, що і їм з того щось належиться; чернець кивнув на знак згоди, водночас ховаючи гаманця за пазуху власної ряси. Мистецька натура часто-густо виявляє себе непристосованою у практичному житті.

Ледве скінчилася конфіската, як Війон стрепенувся, скочив на ноги і взявся собі теж розкидати й гасити червоні головешки. Поки він клопотався цим, Монтіньї відчинив двері й обережно виглянув на вулицю. Дорога була вільна, нав'язливої варти ані сліду. Однак задля більшої безпечності вирішено розбігатися поодинці, а що Війон і без того хотів чимшвидше позбутися прикрого сусідства мертвого Тевенена, тоді як решта воліла ще швидше позбавитись його самого, поки він не виявив утрати грошей, то йому й надали одностайно змогу піти першим.

Вітер нарешті взяв своє і розігнав усі хмари з неба. Лише кілька тоненьких, як місячне світло, хмарин прудко пливли поміж зір. Холод пронизував до кісток, і під дією певної оптичної ілюзії все довкола вирізнялось чіткіше, ніж серед ясного дня. Цілковите безгоміння повило сонне місто, повсюди самі білі ковпаки, на майданах під іскристими зорями повно маленьких Альп. Війон лайнув свою долю. Якби ж то й досі йшов сніг! А ось тепер хоч би куди він подався, скрізь за ним слатиметься неусувний слід на сяйній білизні вулиць, і він усе буде припнутий до хатини на кладовищі Сен-Жан і сам своїми ногами сукатиме мотузку, що проляже від місця злочину до шибениці. Отой глузливий вищир небіжчика знов постав перед його очима, але означав він уже щось зовсім нове. Війон клацнув . пальцями, немов підбадьорюючи себе і, ступаючи в сніг, звернув навмання в котрусь вуличку.

Два видива не полишали його дорогою: образ шибениці у Монфоконі, якою вона бачилась йому цієї ясної вітряної ночі, та вигляд небіжчика з лисиною й у вінці рудих кучериків. Обидва ці видива холодили його серце, і він наддав ходи, немов сподівався в такій спосіб утекти від прикрих думок. Вряди-годи він оглядався через плече, нервово здригаючись, але на вибілених вулицях не було ні душі, крім нього, і тільки вітер, коли вихоплювався з-за рогу, щоразу збивав угору віяло лискучого снігу, що вже потроху примерзав до землі. [343]

Раптом Війон побачив далеко попереду якусь чорну цяту й кілька ліхтарних вогників. Цята ця рухалася, і ліхтарі погойдувались у міру людської ходи, Це була нічна варта. І хоча варта лише перетинала ту вулицю, якою він ішов, Війон визнав за краще швиденько пірнути кудись убік, поки його не помітили. Він чудово усвідомлював, як вирізняється на снігу його постать, і йому аж ніяк не всміхалася перспектива почути окрик вартових.

Лівобіч від нього стояв солідний колись заїзд з вежками й великим Ґанком перед входом; він пам'ятав, що споруда ця давно порожнює і досі стала напівруїною, тож у три скоки вихопився на ґанок і шаснув усередину будинку. Там було зовсім темно, та ще після блиску засніжених вулиць, тож він просувався вперед з витягненими руками, коли враз наштовхнувся на щось дивне — воно водночас було тверде й м'яке, неподатне й поступливе. Серце йому тьохнуло, і він відскочив на два кроки назад, нажахано вдивляючись у перепону. Тоді аж засміявся полегшено. То була всього лишень жінка, і то мертва. Він став навколішки перед нею, аби впевнитись у цьому. Вона була холодна як камінь і геть закоцюбла. Подертою стрічкою у неї на голові лопотів вітер, а щоки її таки ще сьогодні були густо нарум'янені. В кишенях у небіжчиці зяяла пустка, але в панчосі під підв'язкою Війон знайшов дві дрібні срібні монети, знані як "біляки". Це було мало, але все-таки щось, і поета приємно зворушила думка, що от жінка встигла померти до того, як витратила їх. За цим крилася незбагненна й жалюгідна таємниця, і він перевів погляд з монет у себе в руці на мертву жінку, тоді знов назад і похитав головою, думаючи про загадковість людського життя, Генріх

П'ятий англійський помер у Венсенні невдовзі по тому, як завоював Францію*, а ось ця бідолаха замерзла на порозі будинку котрогось дуки, так і не встигнувши згайнувати двох своїх біляків — світ таки жорстокий до людей. Чи ж багато треба, щоб розтринькати ці два біляки? А все-таки зайвий раз далося б відчути приємний смак у роті, і губи ще разок прицмокнули б, заки диявол порве душу, а тіло розтягнуть хиже птаство та щурі. Ні, як на нього, то він воліє, аби його свічка догоріла до кінця, перше ніж її загасять, а ліхтаря розтрощать.

Поки такі оце думки снувались йому в голові, він напівмеханічно помацав у кишені за гаманцем. І раптом серце в нього завмерло, холодок пробіг тілом і крижаний удар молоснув по черепу. Він скам'янів на хвильку, тоді знов гарячково обмацав кишені й покрився потом. Гуляцькі гроші такі живі й реальні, це ж тоненька сув'язь між гулякою та [344] його насолодами! Втіха знає лиш одну межу — час, і гуляка з кількома золотими в кишені відчуває себе римським імператором, допоки не процвиндрить їх усі до останнього шеляга. Для такого втратити гроші — це зазнати найстрахітливішого краху, звалитися з неба в пекло, вмліока з багача перетворитися на ніщо. А надто коли він заради цього встромив голову в зашморга, коли його взавтра мають повісити через цей самий гаманець, так тяжко зароблений і так по-дурному загублений!

Війон стояв і проклинав цілий світ, а потім зі злості шпуронув обидва біляки на вулицю; він вимахував кулаками в небеса й тупотів ногами, анітрохи не переймаючись тим, що турсає не кого, як труп бідолашної жінки. Потім хутко рушив назад власним слідом до хатини на кладовищі. Він забув свої страхи перед нічною вартою, яка, щоправда, відійшла вже далеко, і всі його думки крутилися довкола втраченого гаманця. Марно вглядався він у сніг праворуч і ліворуч — нічого ніде не було видно. Він не загубив його на вулиці. То гаманець випав ще в хатині? Йому дуже хотілося вернутись аж туди й перевірити, тільки відстрашував той моторошний нерухомий постоялець хатини. Та й крім того, підійшовши трохи ближче, він побачив, що їхні зусилля загасити вогонь виявилися даремні, — навпаки, там уже розгорілось так, що миготливі відблиски

полум'я видно було у вікні й у шпарах дверей, і це тільки додало страху поетові перед начальством та паризькими шибеницями.

Він вернувся до заїзду з ґанком і став нишпорити на снігу за тими срібняками, що з дурної голови пошпурив геть. Одного біляка пощастило знайти, але другий, мабуть, упав сторчма й глибоко зарився в сніг. Годі було й думати, щоб з одним біляком у кишені весело провести ніч у котромусь розбуяцькому шинку. Але не тільки мрія про насолоду сміючись вислизнула у нього з рук: справжня безнадія, справжній біль пойняли його, коли він так стояв у зажурі перед ґанком. Зіпріла одежа вже висохла на ньому, і хоч вітер досі вщух, кусючий мороз дужчав щогодини, тож поет відчув отупілість у тілі й млость. Що він мав робити? І хоч така пізня була пора, і малоймовірно, щоб йому повелося, він усе-таки спробує звернутись до свого названого батька — капелана церкви святого Бенуа.

Всю дорогу туди він пробіг, і постукав у двері трохи осторожливо. Відповіді не було. Він постукав ще раз і ще, за кожним разом сміливіше. Аж нарешті почулась хода всередині. Відслонилося заґратоване віконечко в обкутих залізом дверях і назовні прослизнув промінець жовтого світла. [345]

— Станьте лицем проти вічка, — сказав капелан з-поза дверей.

— Та це я, — скімлюще мовив Війон.

— О, це тільки ти, справді? — відказав капелан і, хоч те зовсім і не личило священицькому санові, брутально висварив гостя, що той потривожив його так пізно, після чого порадив заброді забратися в пекло, звідки він і з'явився.

— У мене руки посиніли аж до зап'ястків, — став благати Війон. — У мене ноги мертві від холоду й утоми, ніс розпух від шмалкого вітру, я

промерз до кісток. Я, може, й до ранку вже не дотягну. Тільки цей раз, панотче, — присягаюсь Богом, я більш ніколи вас не потурбую!

— Треба було приходити раніш, — холодно відказав священнослужитель. — Молодих людей не завадить коли-не-коли провчати.

Він захряснув віконечко й неквапливою ходою відійшов у глибину приміщення.

Війон був у знетямі: він гатив у двері кулаками й ногами і кляв капелана на всі заставки.

— Смердючий старий лис! — кричав він. — Ось як тільки спопаду, ти в мене сторчголов захурчиш чортам у лапи!

Десь усередині у котромусь переході стукнули, зачиняючись, двері, ледве чутно для поета знадвору. Він з прокляттям утер рукою рота. А тоді враз відчув усю комічність ситуації і засміявся, кинувши бездумний погляд на небо, де зорі, здавалось, глузливо підморгували на його безталання.

Що він мав робити? Виглядало на те, що ніч доведеться провести на морозній вулиці. Промайнула згадка про мертву жінку, і серце від цього завмерло: те, що спіткало її пізнього вечора, любісінько може спіткати його пізньої ночі! А він же такий юний! І стільки всіляких безоглядних розваг перед ним! Він аж пройнявся співчуттям до такої долі, наче це йшлося про когось іншого, а не про нього самого, і навіть намалював в уяві цілу картину, як знайдуть уранці його задубіле тіло.

Крутячи поміж пальців біляка, Війон подумки перебирав усі можливі варіанти, де б заночувати. На своє лихо, він пересварився з багатьма давніми приятелями, які завжди за таких-оце обставин ставали йому в пригоді. Він брав їх на кпини у віршах, бився з ними, обдурював; але все-

таки гадав, що у крайній скруті, як-от теперішня, хоч один знайдеться, котрий зглянувся б на нього. Тож якраз і нагода переконатись, чи цьому правда. Треба в усякому разі спробувати, і він так і зробить.

Дорогою, однак, сталися дві невеличкі події, що [346] спрямували Війонові міркування на зовсім інший лад. По-перше, він впав на слід нічної варти й пройшов ним з тисячу кроків, хоч це й завело його дещо вбік. Але він утішив себе тим, що бодай свої власні сліди заплутає, бо йому все не давали спокою страхи, ніби за ним по п'ятах сунуть через весь засніжений Париж переслідувачі, щоб урешті схопити його сонним за шкірки. Друга подія вразила Війона зовсім по-інакшому. Він вийшов на ріг вулиці, де колись вовки зжерли жінку з дитиною. А зараз саме така погода, міркував він, коли вовки можуть знов заявитись до Парижа, і тоді одинокому перехожому на цих пустельних вулицях самим страхом не відбутись. Він став і розглянувся з дражливим інтересом на це перехрестя кількох вулиць — подивився на кожну з них, чи не побачить, як чвалують чорні тіні на снігу, прислухався, затамувавши подих, чи не почує вовчого виття з боку річки. Він пам'ятав, як мати розповідала йому, тоді ще малюкові, цю історію і показувала місце, на якому те трапилося. Його мати! Якби знаття, де вона живе, то хоча б сякий-такий, а притулок йому був би на ніч. Він вирішив, що завтра ж таки поцікавиться цим, ба навіть сходить побачитися з нею, горопашною жіночкою! Отак роздумуючи, він дійшов до місця призначення — останньої надії своєї на нічліг.

У будиночку було суціль темно, як і в сусідніх, але коли він постукав кілька разів, то почув рух усередині, потім прочинилися двері й чийсь обережний голос спитав, хто тут. Поет назвав себе лунким шепотом і з осторогою став чекати, що буде далі. Недовго й чекав він: угорі нараз відчинилося вікно, і на поріг вихлюпнули відро помиїв. Війон передбачав можливість чогось такого і стояв, якомога щільніше притиснувшись до дверей, та однаково його забрьохало від пояса й до стіп. Штани зразу ж почали крижаніти на ногах. Смерть від холоднечі й застуди дивилась йому просто в лице. Він згадав, що з самого малечку був схильний до сухот, і спробував кахикнути, — чи не почалось уже. Але поважність

небезпеки спонукала його взяти себе в руки. Відійшовши добрих кілька сот кроків від дверей, де з ним так нечемно повелися, він зупинився, приклав пальця до носа й став роздумувати. Йому бачився тільки один спосіб знайти собі нічліг — це самому залізти в дім. Він уже й примітив такий будинок неподалік, куди начебто легко можна було б забратись, отож у тому напрямку й завернув, тішачи себе думкою, що й покій у них ще не вистиг, і на столі стоять рештки вечері, і там можна буде перебути найчорніші години ночі, а вранці на відході ще й прихопити з собою оберемок вартнішого посуду. Він навіть прикидав, які наїдки та напої [347] волів би там знайти, і коли так ото розмірковував про улюблені смаколики, на пам'ять йому спала смажена риба, викликавши усмішку, але й пройнявши жахом.

"Повік мені не скінчити цієї балади", — подумав він і раптом здригнувся вже від іншої згадки.

— Клята жирна голова! — аж вигукнув він і сплюнув на сніг.

У будинку, що його мав на прикметі Війон, було ніби темно, але коли він пильніше приглянувся, то завважив проблиск світла за щільно зашторенним вікном.

" А ч-чорт! — подумав поет. — Не сплять! Якийсь книжник чи святобливець, хай йому всячина! Чи ж не можуть вони напитись і лягти спати, задаючи хропака, як їхні сусіди? І на яке лихо тоді вечірній дзвін і бідаки-дзвонарі, що натужуються на мотузках у дзвіницях? І нащо тоді здався день, коли всю ніч сидіти? А щоб їх у дибиці взяли! — Він осміхнувся, побачивши, куди веде його така логіка. — Що ж, у кожного свій клопіт, — докинув він подумки, — і коли вже вони не сплять, то, їй-Богу, є всі підстави чесним чином домогтися вечері й обвести диявола круг пальця".

Війон сміливо підступив до дверей і впевнено постукав. В обидвох попередніх випадках він стукав боязко, трохи остерігаючись привертати

надмірну увагу. А що цим разом він передумав силоміць вдиратися в дім, то вже стукіт у двері здавався справою зовсім мирною і невинною. Відляск його вдарів дивовижно розкотистою луною розбігся по будинку, так ніби там було абсолютно порожньо, але ще не встигла завмерти луна, як почулась розмірена тверда хода, потім звук відсовуваних засувів, і ось уже одна стулка дверей широко розчинилася, наче господар не боявся ніякого підступу. Перед Війоном постав високий мускулястий худий чоловік, єдине що трохи зігнутий у плечах. Голова його була масивна й правильної форми, ніс приплеснутий при основі, однак з тонким переніссям, що прилягало до сильної і рівної стяжки брів; навколо рота й очей видніла тонка сітка зморщок, а все обличчя обмережувала густа сива борода, підстрижена чітким квадратом. При світлі миготливої лампи в руці воно виглядало, можливо, шляхетнішим, ніж насправді, але все-таки то було гарне обличчя, більш поважне, аніж розумне, і водночас енергійне, просте й відкрите.

— Пізнувато ви стукаєте, добродію, — чемно промовив старий дзвінким голосом.

Війон зіщулився і почав якнайпокірніше вибачатись: у такі скрутні хвилини, як ця, жебрак у ньому брав гору, а обдарованість його збентежено никла. [348]

— Ви змерзли, здається, — мовив далі старий, — і зголодніли. Тож заходьте.

І він доволі шляхетним жестом запросив гостя ввійти.

"Якесь велике цабе",— подумав поет, тимчасом як господар, поставивши лампу на вистелену кам'яними плитами підлогу передпокою, засував усі засуви.

— Ви вже даруйте, але ,я пройду перший, — сказав він, упоравшись із дверима, і провів гостя нагору до великого покою, який обігрівала

жарівші й освітлювала велика лампа, що звисала зі стелі. У покої було майже порожньо: тільки буфет із позолоченим посудом, декілька грубезних фоліантів та у простінку між вікнами — рицарський обладунок. На стінах висіли майстерно виткані гобелени, що зображували на одному розп'яття, а на другому — сценку з пастухами й пастушками біля струмка. Над коминком було прикріплено щит з гербом.

— Посидьте отут, — сказав старий, — а я, з вашого дозволу, залишу вас на часинку. Я один сьогодні вдома, тож мені доведеться самому пошукати вам попоїсти.

Ледве господар вийшов за двері, як Війон схопився з крісла, на якому зразу був сів, і почав розглядатись по кімнаті, звинний і пронюшливий, мов той кіт. Він зважив на руці позолочені глечики, перегорнув усі фоліанти, придивився до герба на щиті й до тканини, якою було оббито сидіння крісел. Поет встиг розсунути штори на вікнах і побачити розкішні кольорові вітражі на шибках, де було увічнено військові подвиги, наскільки він розгледів. Тоді став серед покою, набрав повні груди повітря, роздув щоки і, крутнувшись на підборах у такій позі, ще кілька разів розглянувся на всі боки, ніби вбираючи в пам'ять усі деталі обстави.

— Сервіз на сім посудин, — сказав він уголос. — Якби їх було десять, я б ризикнув. Добрячий будинок, та й старий господар нічого собі, присягаюся всіма святими!

Почувши цю мить ходу в коридорі, він хутенько шаснув назад у крісло й почав смиренно гріти ноги біля червоної жарівні.

Господар уніс таріль з м'ясом в одній руці, а глек з вином у другій. Таріль він поставив на стіл, кивнув гостеві ближче присунути крісло і, взявши з буфета два келихи, наповнив їх вином.

— Я п'ю за те, щоб вам випала краща доля, — промовив він, повагом цокнувшись із Війоном.

— А я за те, щоб ми краще запізналися, — відказав поет, трохи осмілівши.

Когось із простолюду могла б і в страх вкинути доброзвичайність старого сеньйора, але Війон усякого набачився: [349]

йому не раз доводилося розважати великих панів, і він переконався, що вони пройдисвіти не менші за нього. Отож він пожадливо припав до м'ясива, давши змогу старому, що відхилився на спинку крісла, пильно й допитливо приглядатись до гостя.

— У вас на плечах кров, чоловіче, — зауважив господар. Певно, це Монтіньї мацнув його своєю мокрою правицею, коли прощалися. Війон подумки лайнув зарізяку.

— Це не моя робота, — затинаючись, відказав гість.

— Я так і думав, — погодився спокійно господар. — Бійка?

— Та щось таке, — здригнувшись, визнав поет. — І когось убили?

— Та ні, не вбили, — відказав, дедалі більш заплутуючись, Війон. — То була чесна гра... просто трапився нещасливий випадок. Я не причетний до цього, боронь Боже! — запально докинув він.

— Одним негідником менше, смію думати, — зазначив господар.

— І слушно так думаєте, — схвалив його думку Війон, якому аж відлягло від серця. — Такий негідник, яких мало на світі. Водномить відкинув копита. Але дивитись було жах як бридко. А ви, гадаю, набачилися мерців на своєму віку, сеньйоре? — додав він, глянувши на рицарський обладунок.

— Ще й багатьох! — сказав старий. — Я воював на війнах, як ви можете здогадуватись.

Війон відклав ножа й виделку, що їх був знов узяв до рук.

— І були серед них лисі? — поцікавився він.

— О, були, — були також і сиві, як от я.

— Та сивина ще не так відстрашливо, — сказав Війон. — А цей був рудий. — І його знову затіпало й мало не прорвало нервовим сміхом, але він стримав себе тим, що сьорбнув великий ковток вина. — Мені стає трохи не по собі, коли я про це думаю, — мовив він далі. — Я знав його... хай йому чорт! А тут ще від морозу всяка чортівня лізе в голову... або, може, від чортівні пробирає мороз — не знаю.

— Чи маєте ви гроші? — запитав старий.

— Одного біляка маю, — відповів сміючись поет. — Витяг з панчохи замерзлої дівулі на котромусь ґанку. Вона, горопаха, була мертва, як цезар, і холодна, як церковний мур, і ще клаптик стрічки був у волоссі. Суворий цей світ узимку для вовків, дівах і бідних волоцюг, схожих на мене.

— Я, — сказав господар, — Енгерран де ля Феє, сеньйор де Бризету, баї* з Пататраку. А ви що за один будете?

Війон підвівся і зробив належний для такої нагоди уклін.

— Мене звати Франсуа Війон, — сказав він, — я злиденний [350] майстер мистецтв тутешнього університету. Я знаю трохи латину й не обділений безліччю вад. Вмію творити канцони, балади, ле, віреле і рондо*, а також дуже люблю вино. Народився я на горищі, а якщо помру

на шибениці, то це не буде великим дивом. До цього можу додати, сеньйоре, що від сьогоднішньої ночі я ваш найпокірнішій слуга.

— Ніякий не слуга, — заперечив благородний добродій,— лише мій гість на цю ніч, та й тільки.

— Але гість, вельми вам вдячний, — чемно відказав Війон і, мовчки піднісши келиха на честь господаря, тут-таки й вихилив його.

— Ви молодик тямущий, — почав старий, постукавши себе по чолу, — дуже тямущий і маєте освіту, привчені до письма, і все-таки ви спокійно витягаєте дрібну монету з одежі мертвої жінки на вулиці. Чи ж не скидається це на злодійство?

— Таке злодійство повсякдень чиниться на війнах, сеньйоре.

— Війна — це поле честі, — гордо відказав старий. — Там ставкою людини є її життя. Вояк бореться в ім'я свого сюзерена-короля, свого владаря Господа Бога й усіх святих та янголів.

— Даймо, що я й справді злодій, — сказав Війон. — Але чи ж не ризикую я так само своїм життям, та ще й за куди важчих обставин?

— Заради здобичі, не заради честі.

— Здобичі? — повторив Війон, стенувши плечима. — Здобичі! Бідолаха потребує їсти, тож він і дістає собі ту їжу. Так само й вояк чинить у поході. Бо що ж таке ці всі реквізиції, про які стільки говорено? Якщо це й не здобич для тих, хто бере їх, то для тих, на кого реквізиції накладено, це однаково збиток. Вояки пиячать біля доброго багаття, а городянин стягується з останнього, аби стачило їм на вино та дрова. А скільки-бо я надивився на орачів, повішених на деревах по всій країні, та що там, раз я бачив з тридцятеро їх висіло на одному в'язі! —видовище, сказати правду, трохи моторошне, а коли я спитав когось, за віщо їх так багато

повісили, мені й кажуть: вони не спромоглися на достатні гроші, щоб удовольнити вояків.

— Ці речі становлять прикру неминучість на війні, і простолюдини мають смиренно її терпіти. Хоча й справді, декотрі військові зверхники перебирають міру, і в кожному ранзі знаходяться люди, нечулі на жалість. Як і те правда, що до війська чимало вступає таких, що не кращі за розбійників з великої дороги.

— Отож бачите, ви й самі не можете розрізнити, де вояк, а де розбійник, — сказав Війон. — А що таке злодій, як не той же розбійник-одинак, тільки обачливіший? Я вкраду пару [351] баранячих котлет, навіть не перебивши комусь сон; селянин побурчить трохи, але все-таки спокійнісінько повечеряє тим, що лишилося. А ви насунете, сурмлячи в усі сурми про свою славу, заберете цілу вівцю та ще й з великої ласки всиплете бобу тому селянинові. У мене ніяких сурем нема, я такий, як і всі прості люди, я й волоцюга, і псяюра, і повісити мене мало. Нехай і так. Та спитайте-но у селянина, кого з нас він воліє, поцікавтеся, кого він кляне холодної зимової ночі!

— А от подивіться на нас двох, — зауважив сеньйор. — Я в літах, але ще при силі, й від усіх шанований. Якби мене завтра викинули з мого дому, сотні людей були б горді, даючи мені притулок. Бідні люди залюбки пішли б з дітьми ночувати просто неба, якби я тільки натякнув, що хочу побути сам. А ось ви блукаєте бездомним і забираєте останній гріш у мертвої жінки край дороги! Я нікого й нічого не боюся, а ви, я ж бачив, від одного слова тремтите й полотнієте. Я спокійно чекаю у власному домі, коли Господь забере мене, або коли воля буде короля покликати мене знов на поле бою. А ви дожидаєте, що вас повісять на шибениці, і смерть ця буде брутальна й швидка, без надії і без честі. Тож хіба нема відмінності між нами двома?

— Відмінність така велика, як звідси до Місяця, — погодився Війон. — Але якби я народився власником Бризету, а ви — вбогим спудеєм Франсуа, хіба різниця була б менша? Хіба я не грів би ноги біля цієї

жарівні, а ви не нишпорили б у снігу за мідяком? Хіба я не був би вояком, а ви — злодієм?

— Злодієм! — аж скрикнув старий. — Я — злодій! Якби ви розуміли, що кажете, то гірко пошкодували б за свої слова.

Війон украй зухвало розвів руками.

— Якби ваша милість зробила мені честь простежити за ходом моїх міркувань! — мовив він.

— Я вже й тим роблю вам завелику честь, що терплю вашу присутність, — зазначив господар. — Навчіться стримувати свій язик, коли розмовляєте з людьми старшого віку й шляхетного роду, бо хтось запальніший, ніж я, крутіше осадить вас.

Він підвівся і пройшов покоєм, насилу стримуючи в собі гнів і нехіть до зухвальця. Війон тим часом хутенько наповнив ще раз келиха й зручніше всівся, закинувши ногу на ногу, сперши голову на одну руку, а лікоть другої поклавши на спинку крісла. Він підживився й обігрівся і тепер не відчував анінайменшого страху перед старим, встигнувши зрозуміти характер його, наскільки це можливо було за таких відмінних натур. Та й ніч уже майже минула, зрештою, проведена якнайкраще, і не було ніякого сумніву в тому, що над ранок він спокійно собі вибереться з цього дому. [352]

— Скажіть мені одну річ, — мовив старий, пристаючи на місці. — Ви й справді злодій?

— Я покладаюся на священні приписи гостинності, — відповів поет. — Так, сеньйоре, це правда.

— Ви дуже молодий, — мовив далі господар.

— Я й до цього віку не дожив би, — відказав Війон, показуючи на власні пальці, — якби не мав до своїх послуг оцих десятьох талантів. Вони мене доглянули й виховали, як рідні батько й мати.

— Ви ще маєте час покаятись і змінити своє життя.

— Я каюся день у день, — сказав поет. — Мало хто так віддається каяттю, як бідний Франсуа. А щоб змінити життя, то нехай хтось перше змінить обставини, в яких я живу. Людині треба їсти кожен день, хоча б для того, щоб мати змогу каятись.

— Зміна повинна починатись у серці, — врочистим тоном прорік старий.

— Любий сеньйоре, — відповів Війон, — невже ви гадаєте, що я краду задля втіхи? Я ненавиджу злодійство, як і всяку іншу роботу, як і всяку іншу небезпеку. Коли я бачу шибеницю, у мене зуби цокотять зі страху. Але мені треба їсти, треба жити, треба спілкуватися з якимись людьми. Хай йому чорт! Але ж людина не самітницьке створіння — Cui Deus feminam tradit(1). Зробіть мене чашником на королівських учтах, зробіть абатом Сен-Дені або баї в Пататраку — тоді й справді я зміню своє життя. Але допоки ви залишите мене бідним спудеєм Франсуа Війоном без шеляга за душею — що ж, моє життя яким було, таким і зостанеться.

1. Бог дав йому [чоловікові] жінку (латин.).

— Ласка Господня незмірна.

— Тільки єретик може поставити її під сумнів, — погодився Франсуа. — Вона зробила вас власником Бризету й баї у Пататраку, вона ж не вділила мені нічого, крім клепки під ось цією шапкою та десятьох пальців на руках. Ви дозволите ще винця? Уклінно дякую. З ласки Господньої у вас пречудове вино.

Власник Бризету походжав узад-вперед покоєм, заклавши руки за спину. Може, він усе ніяк не міг змиритися з порівнянням злодіїв і вояків, може, Війон мимохіть збудив у нього якусь прихильність, може, просто думки його були збиті з плигу такими незвичними розмірковуваннями — та хоч би там як, а йому чомусь хотілося навернути цього молодика на стезю істини і він не зважувався вигнати його назад на вулицю.

— Щось я таки не все розумію, — озвався він нарешті. — [353] Язик у вас жвавий на всякі хитросплетіння, і диявол далеко завів вас на манівці, але диявол слабкий духом перед істиною Господа, й усі його хитрощі никнуть від одного слова істинної честі, як темрява никне перед світанком. Послухайте-но ще трохи мене. Я давно вже спізнав те, що шляхетний муж повинен жити у згоді з засадами лицарської честі і в любові до Бога, і короля, і дами серця, і хоч я бачив у житті й чимало неправедності, я все-таки намагався дотримуватись цих засад. їх не тільки записано в усіх достойних книжках, але й у серці кожної людини, варто лишень їх прочитати. Ви мовите про їжу й вино, і я теж знаю, що голод — це тяжке випробування, та ви не мовите про інші потреби людські, не згадуєте зовсім про честь, про віру в Бога й ближнього, про доброзвичайність, про любов без докору. Можливо, я не маю підстав похвалитись великою мудрістю — хоч мені здається, що таки маю, — але ви, як на мене, схожі на людину, яка заблукала в житті й тим самим зробила величезну помилку. Ви налягаєте увагою на дрібні потреби й цілковито нехтуєте потреби великі, єдино істинні, — ви чините, як той, хто збирається лікувати зуби в судний день. Тоді як честь, любов і віра не тільки щось вище від їжі й питва, але, як мені здається, і жадаємо їх ми більшою мірою, і страждаємо дошкульніше, коли їх не маємо. Я звертаюся до вас, бо гадаю, що ви легко можете мене зрозуміти. Чи ж прагнучи наповнити власне черево, не приглушуєте ви у серці своєму іншого голоду, і чи не саме тому ви не дізнаєте втіхи від життя, а всякчас відчуваєте себе нещасливцем?

Війона вельми зачепили ці повчання.

— Так ви вважаєте, що я не маю почуття честі? — скрикнув він. — Я таки злидень, Бог свідок! І мені важко дивитись, як багачі ходять у рукавичках, а я свої руки мушу хуканням гріти. Так само, як порожній шлунок — це прикра штука, дарма що ви легковажно так його збуваєте. Якби вам судилося зазнати, скільки я зазнав, можливо, ви заспівали б іншої. Так, я злодій, і потерплю за це, — але я не з пекельного поріддя, хай Бог мене милує! І щоб ви знали, я маю свою честь, так само, як і ви маєте, хоч я й не хизуюся нею з рання до вечора, наче це бозна-яке чудо Господнє. Для мене вона цілком природна, і я тримаю її при собі, наколи вона мені знадобиться. Та ось хоча б це: скільки часу я сиджу в цім покої з вами? Хіба ви не сказали мені, що самі в домі? Гляньте на цей ваш золотий посуд! Ви при силі, я згоден, але ви літнього віку й без зброї, а у мене ніж за поясом. Що, хіба мені важко було б розігнути руку в лікті й холодним лезом вивернути вам кишки, а тоді чкурнути на вулицю з оберемком ваших золотих чар під пахвою? Гадаєте, у мене кебети не стало б це зробити? Але [354] все-таки я не пішов на такий вчинок. Ось і стоять ці ваші келихи, цілісінькі, як у церковній ризниці, і ви сидите собі, і серце у вас калатає, як новеньке, і я сиджу, готовий вийти надвір таким самим жебраком, яким сюди з'явився, маючи одного біляка у кишені, що ним ви мені дорікнули. І ви вважаєте, що я не маю честі! Та хай Бог мене милує! Старий підніс правицю.

— Я вам скажу, хто ви такий, — ознаймив він. — Ви розбійник, чоловіче, нахабний і зухвалий розбишака й волоцюга. Я провів з вами тільки годину. Але, повірте, я відчуваю, як мене це зганьбило! А ви сиділи за моїм столом, їли й пили. А тепер мене вже нудить від вас. Уже світає, і пора нічній пташці на своє сідало. Ви підете попереду, чи за мною?

— Як ваша ласка, — відказав поет, підводячись. — Щодо вашої порядності я не маю сумніву. — Він у задумі допив з келиха. — Але я хотів би сказати те саме й про ваш розум, — додав він, постукавши себе пальцями по лобі. — Хоча вік своє робить. Мозок твердий стає і негнучкий.

Старий з почуття самоповаги рушив перший; Війон ступав ззаду, застромивши пальці за пояс і насвистуючи.

— Хай Бог має вас у своїй ласці, — сказав на порозі власник Бризету.

— Прощавайте, татусю, — відказав Війон, позіхнувши. — Щиро дякую за холодну баранину.

Двері зачинилися за ним. Над білими дахами сходив світанок. За студеним і незатишним ранком мав настати такий самий день. Війон зупинився серед вулиці й задоволено потягнувся всім тілом.

"Ну й тупий же стариган, — подумалось йому. — Але цікаво, скільки можуть коштувати оті його келихи?"

Примітки

(344) Генріх П'ятий англійський помер у Венсенні невдовзі по тому, як завоював Францію — 1420 р. англійський король Генріх V за умовами мирного договору після Столітньої війни став регентом Франції, а через два роки помер.

(350) Баї — у середньовічній Франції — представник короля з певними юридичними й військовими повноваженнями.

(351) Канцона, балада, ле, віреле, рондо — поширені віршові форми в давньофранцузькій поезії.